

हलायुधकोणः

(अभिधानरत्नमाला)

प्रथमं स्वर्गकाण्डम्

शब्दब्रह्म यदेकं यच्चैतन्यं च सर्वभूतानाम् ।
यत्परिणामस्त्रिभुवनमखिलमिदं जयति सा वाणी ॥ १ ॥

इयमभरदत्तवररुचिभागुरिवोपलितादिशास्त्रेभ्यः ।

अभिधानरत्नमाला कविकण्ठविभूषणार्थमुद्ध्रिते ॥ २ ॥

Heaven 11.

स्वः स्वर्गः सुरसद्य त्रिदशावासस्त्रिविष्टपं त्रिदिवम् ।

द्यौर्गेऽरमर्त्यभुवनं नाकः स्यादूर्ध्वलोकश्च ॥ ३ ॥

A god, a deity 21.

आदित्यास्त्रिदशाः सुराः सुमनसः स्वर्गोक्तसो देवता,

गीर्वाणा ऋभवोऽमराश्च मरुतो वृन्दारका निर्जरा: ।

अस्वप्ना विबुधास्त्रिविष्टपसदो लेखाः सुपर्वण इ-

त्याख्याता अमृताशना अनिमिषा देवास्तथा दैवतम् ॥ ४ ॥

A demon 8.

असुरा दानवा दैत्या दैतेयाः सुरशत्रवः ।

पूर्वदेवाः शुक्रशिष्याः पातालनिलयाः स्मृताः ॥ ५ ॥

Brahma, the creator
of the universe 20.

1	2	3	4	5	6
ब्रह्मा	स्त्रष्टा	परमेष्ठी	घाता	पद्मभूः	सुरज्येष्ठः ।
7	8	9	10	11	
वेदा	विधिविरिच्चो		हिरण्यगर्भः	शतानन्दः	॥ ६ ॥
12	13	14	15	16	
शम्भुः	स्वयम्भूद्विहिणश्चतुर्वक्त्रः			प्रजापतिः	।
17	18	19	20		
पितामहो	जगत्कर्ता	विरच्चिः	कमलासनः	॥ ७ ॥	

The goddess of
speech 8.

'Om' one mystic
syllable 2.

The vedas, the
oldest sacred
writings 6.

Upanishad the
scope of vedas 3.

Reasoning logic 3.

Established truth
or doctrine, a
dogma 4.

1	2	3	4	5	6
वेदः	श्रुतिस्तथाम्नायः	स्वाध्यायश्छन्द		आगमः	।
a	1	2	3	4	5
वेदान्तश्च	रहस्यं	च	बुधैरूपनिषन्मता	॥ ९ ॥	
1	2	3	4	5	6
उहस्तकाञ्जिनुमानोक्तिमीमांसा			स्याद्विचारणा	।	
1	2	3	4	5	6
स्मृताः	कृतान्तराद्वान्तसिद्धान्तसमयाः		समाः	॥ १० ॥	

Investigation or
discussion of the
vedas 2.

1	2	3	4	5	6
ईशानः	शशिशेखरः	पशुपतिः	शूली	शिवः	शङ्करः ,
7	8	9	10	11	12
शर्वः	शम्भुरुमापतिश्च	गिरिशः	श्रीकण्ठ	उग्रो	हरः ।
14	15	16	17	18	19
सर्वज्ञस्त्रिपुरान्तकस्त्रिनयनो		रुद्रः	कपर्दी	भवो	,
20	21	22	23		
भूतेशः	परमश्वरोऽन्धकरिपुर्दक्षाध्वरध्वंसकृत्				॥ ११ ॥
24	25	26	27		
स्थाणः	स्त्रष्टा	धूर्जटिवर्मिदेवः ,			
28					
		कामध्वंसी	व्योमकेशः	कपाली ।	

Name of Shiva 45.

31		32		33	
नीलग्रीवो		वलिरेता:		पिनाकी ,	
34	35	36	37		
भीमो	भर्गः	कृतिवासा	वृषाङ्कः	॥ १२ ॥	
b	38	39	40	41	
अहिर्बुद्धो	विरुपाक्षः	शिपिविष्टो	गणाधिपः	।	
42	43	44	45		
गङ्गाधरो	महादेवो	मृडः	स्यान्नीललोहितः	॥ १३ ॥	

a वेदाङ्गश्च, वेदान्तस्य b अहिर्बुद्धो, अहिर्बुद्धो, अहिर्बुद्धया ।

प्रथमकाण्डम्

Shiva's bow 2.

Braided and matted hair of Lord Shiva.

Name of Shiva's wife 21.

An incarnation of Durga.

Name of Ganesh 9.

Name of Kartikeya 20.

Name of Vishnu 56.

पिनाकं² स्यादजगवं² प्रमथास्तु¹ गणाः² स्मृताः ।
 कपदोऽस्य¹ जटाबन्धस्तण्डुः² स्यान्नन्दिकेश्वरः ॥ १४ ॥

१ २ ३ ४ ५
६ ७ ८ ९ १० ११
१२ १३ १४ १५ १६ १७
१८ १९ २० २१
अपर्णा स्यान्महादेवी गिरिजा मेनकात्मजा ॥ १६ ॥

१ ब्रह्माण्यादाः स्मृताः सप्त देवतामातरो बुधैः ।

One of the chief attendants of Shiva.

चामुण्डा¹ कर्णमोटी² च³ चर्चा⁴ स्याद्भूर्वी⁵ तथा ॥ १७ ॥

१ २ ३ ४ ५
६ ७ ८ ९ १० ११
परशुधर एकदन्तो विनायको विघ्नराजश्च ॥ १८ ॥

१ गौरीपुत्रः¹ षष्ठ्मुखः² शक्तिपाणिः³,
४ कौञ्च्वारातिः⁵ कार्त्तिकेयो⁶ विशाखः ।

७ ८ ९ १०
स्कन्दः स्वामी तारकारिः कुमारः ,
११ सेनानीः स्यादग्निभूर्बहुलेयः ॥ १९ ॥

१४ गाङ्गेयो¹⁵ ब्रह्मचारी¹⁶ च¹⁷ गुहो वर्हिणवाहनः ।
१८ महासेनो¹⁹ महातेजाः²⁰ शरजन्मा च कथ्यते ॥ २० ॥

१ विष्णुः² कृष्णः³ केशवो⁴ मञ्जुकेशी ,
५ श्रीवत्साङ्कः⁶ श्रीपतिः⁷ पीतवासाः ।

८ विष्वकर्सेनो⁹ विश्वरूपो¹⁰ मुरारिः ,
११ शौरिः¹² शाङ्की¹³ पद्मनाभो¹⁴ मुकुन्दः ॥ २१ ॥

८ बन्धस्तन्दुः, बन्धतदः बघस्तदुः ।

15 गोविन्दो 16 धरणिधरः 17 सुपर्णकेतु-

18 वेंकुण्ठो 19 जलशयनश्चतुभुजश्च 20

21 दैत्यारिमधुमथनो 22 23 रथाङ्गपाणि-

24 दर्शाहं: 25 कनुपुरुषो 26 वृषाक्षिः स्यात् ॥ २२ ॥

27 जनार्दनाधोक्षजवासुदेवं 28 29 30 31 32 दामोदरं श्रीघरमच्युतं च ।

33 34 35 36 37 उपेन्द्रमिन्द्रावरजं च ब्रह्म हरिं हृषीकेशमुदाहरति ॥ २३ ॥

38 39 40 41 आत्मभूः पुण्डरीकाक्षः श्री वत्सो विष्टरश्रवाः ।

42 43 44 45 नारायणो जगन्नाथो वनमाली गदाधरः ॥ २४ ॥

46 47 a 48 49 50 51 सनातनो जिनः शम्भुर्विधिवेदा गदाग्रजः ।

52 53 54 55 56 कैटभारिरजो जिष्णुः कंसजित्पुरुषोत्तमः ॥ २५ ॥

The disc of Vishnu.

¹ Vishnu's bow ¹ चक्रं सुदर्शनं चापं शाङ्खं ^{1 b} कौमोदकी गदा ।

Vishnu's mace.

Vishnu's sword.

¹ खड्गोऽस्य नन्दकः शङ्खः पात्रचञ्चन्यः प्रकीर्तिः ॥ २६ ॥

Vishnu's conch.

The jewel suspended on Vishnu's breast.

¹ कौस्तुभो वक्षसि मणिः श्रीवत्सोऽस्य च लाञ्छनम् ।

A starlike mark on Vishnu's breast.

Name of Krishna's father 2.

¹ वसुदेवस्तु कथितो ² बुधेरानकदुन्दुभिः ॥ २७ ॥

Name of Krishna's elder brother 18.

¹ बलदेवो बलभद्रो मुशली नीलाम्बरः प्रलम्बधनः ।

⁵

¹ सीरी च सावतः स्यातालध्वज एककुण्डलोऽनन्तः ॥ २८ ॥

¹¹ सङ्कर्षणो ¹² रौहिणेयः ¹³ कालिन्दीकर्षणो ¹⁴ बलः ।

¹⁵ रेवतीरमणो ¹⁶ रामः ¹⁷ कामपालो ¹⁸ हलायुधः ॥ २९ ॥

¹ विहङ्गराजो ² गरुडो ³ गरुत्मान् ,

^{4 d} ताक्ष्यः ⁵ सुपर्णीतनयः ⁶ सुपर्णः ।

a जितः b कौमुदकी c शारी च सावतः; d ताक्षः ।

Name of Garuda,
the mount of
Vishnu 10.

Name of Vishnu's
wife 9.

Cupid, the god
of love 30.

Cupid's son 2.

The sun 47.

स्याद्वनतेयः ७ पवनाशनाशः ८
सुरेन्द्रजित्कश्यपनन्दनश्च ९ १० ॥ ३० ॥

लक्ष्मीः श्रीः कमला पद्मा पद्मवासा हरिप्रिया ।

क्षीरोदत्तनया मा च शब्दजैरिन्दिरा स्मृता ॥ ३१ ॥

प्रद्युम्नो मकरघ्वजो मनसिजः सङ्कल्पजन्माङ्गजः ।

पञ्चेषुः कुसुमायुधश्च मदनो मारः स्मरो मन्मथः ।

कन्दपौ ऋषकेतनो रतिपतिः श्रीनन्दनो हृच्छयः ।

कामः शम्बरसूदनो मधुसखः शूङ्गारयोनिः स्मृतः ॥ ३२ ॥

दपंकः शूपकारातिरनङ्गो विषमायुधः ।

आत्मभूर्मनसिशयः पुष्पधन्वा मनोभवः ॥ ३३ ॥

मापत्यमिरजदचेव कामपली रतिः स्मृता ।

Cupid's wife 2.

अनिरुद्धश्च तत्सूनुरुषारमण इष्यते ॥ ३४ ॥

आदित्यः सविता सहस्रकिरणः प्रद्योतनो भास्कर-

स्तिग्मांशुस्तरणिस्तथा दिनमणिर्भास्वान्विवस्वाहरिः ।

मार्तण्डस्तपनो विकर्तन इनः पूषा पतञ्जो भगः ।

सूर्यो गोपतिरर्थमा दिनकरः सूरोऽजुमाली रविः ॥ ३५ ॥

मिहरो विरोचनोऽर्कस्तिमिररिपुर्दूर्मणिरंशुमानंशुः ।

हरिदश्वः सप्ताश्वः प्रभाकरो भानुमान्भानुः ॥ ३६ ॥

ज्ञजो हंसः खगो मित्रिचत्रभानुरहर्पतिः ।

कर्मसाक्षी जगच्चक्षुद्रादिशाल्मा त्रयीतनुः ॥ ३७ ॥

a शम्बरसूदन b सूर्यका, सूर्यका, c रमणमुच्यते d मिहरो ।

हलायुषकोशः

A ray of light 32.

१ २ ३ ४ ५ ३ ७ ८
रोचिः शोचिरभीशुः प्रधोतगमस्तिरशिमधृणिकिरणाः ।
९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७
रुचिरुद्दीपितिदीप्तिद्युतिप्रभाभाविभाभासः ॥ ३८ ॥
१८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६
उत्तरधामवसुकेनुभरीचिप्रप्रहोपधृतिवृष्णिमयूखाः ।
२७ २८ २९ ३० ३१ ३२
अंशुभानुकरपादविरोका गाव इत्यभिहितास्तु समानाः ॥ ३९ ॥
१ २ ३ ४ ५ ६ ७ b
तिर्गमं तीक्ष्णं खरं तीक्ष्णं चण्डमुण्डं पटु स्मृतम् ।

Fiery hot 7.

१ २ ३ ४
आतपः कथ्यते रौद्रं निदाघो धर्म उच्यते ॥ ४० ॥

The halo round the sun or the moon.

१ २ ३ ४
परिधिः परिवेषः स्यान्मण्डलं चोपसूर्यकम् ।

An eclipse 3.

१ २ ३ ४
उच्यते राहुसंस्पर्शं उपराग उपप्लवः ॥ ४१ ॥
१ २ ३ ४
इन्दुश्चन्द्रश्चन्द्रमा ओषधीशः ,

The moon 21.

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८
सोमो राजा रोहिणीवल्लभोऽज्ञः ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३
ऋक्षेशः स्यादत्रिनेत्रप्रसूतः , प्रालेयांशुः श्वेतरोचिः शशाङ्कः ॥ ४२ ॥

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३
द्विजराजो रजनिकरः पीयूषश्चिर्निशीथिनीनाथः ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३
जैवातृको मृगाङ्को विधुश्च दाक्षायणीरमणः ॥ ४३ ॥

Moonlight 4.

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१
चन्द्रिका कोमुदी ज्योत्स्ना तथा चन्द्रातपः स्मृतः ।

The disc round the sun or moon (see परिधि in 41 sloka).

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१
मण्डलं विम्बमाल्यातं हृदये लाञ्छनं मृगः ॥ ४४ ॥

Mark, token, symbol 7.

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१
अङ्कश्चित्त्वमभिज्ञानं लाञ्छनं लक्ष्म लक्षणम् ।

The planet mars 5.

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१
कलङ्कश्चेति विजेया नातिनानार्थवाचकाः ॥ ४५ ॥

The planet Mercury.

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१
वक्रमङ्गारकं भौमं लोहिताङ्कं धरात्मजम् ।

The planet Mercury.

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१
रौहिणेयं बुधं सौम्यमाद्युश्चान्द्रमसायनम् ॥ ४६ ॥

The spots on the moon represented as a hare.

a विष्ण्य, धृष्णि b तपः स्मृतम् c रजनिकरः d जोकात्रिको e चन्द्रातपः
f हृदयं g सायनिः ।

The planet Jupiter,
the preceptor of
gods 8.

वाचस्पतिराज्ञिरसो वृहस्पतिः कथ्यते गुरुर्जीवः ।

धिषणस्त्रिदशाचार्यशिवत्रशिखपिंडप्रसूतश्च ॥ ४७ ॥

The planet Venus,
the preceptor of
demons 7.

उशना शुक्रः काव्यो दैत्यगुरुर्भार्गवः कविर्धिष्णः ।

The planet Saturn
6.

असितः क्रोडः पञ्चश्छायातनयः शनैश्चरः शीरिः ॥ ४८ ॥

A name of Rahu,
ascending node 5.

स्वभानुः संहिकेयश्च तमो राहुविष्णुन्तुदः ।

A comet,
descending node 3.

केतवः शिखिनः प्रोक्ता आद्रालुब्धक उच्यते ॥ ४९ ॥

The constellation
Ursa Major.

सप्तर्षयस्तु विद्वद्भिः स्मृताशिवत्रशिखपिंडः ।

Pleiades 2.

कृतिका बहुला प्रोक्ताः पक्षस्तु बहुलोऽसितः ॥ ५० ॥

A star 9.

भं नक्षत्रं तारकं तारका च,

ज्योतिस्तारा धिष्ण्यमृक्षं तथोङु ।

The eighth lunar
asterism 2.

पुष्यस्तिष्यः स्याद्विनिष्ठा श्रविष्ठा ,
दाक्षायण्यः कीर्तितोश्चन्द्रदाराः ॥ ५१ ॥

27 Lunar asterism.

इन्द्रो दुश्च्यवनो हरिः सुरपतिः सङ्कन्दनो वासवो ,

वृत्तारिबलसूदनः शतमखो वृद्धश्रवाः कौशिकः ।

Indra, the god
of heaven.

जिष्णुवज्रघरः सहस्रनयनो वास्तोष्पतिर्गोपतिः ,

पर्जन्यो मधवा वृषा हरिहयः प्राचीनबहिः स्मृतः ॥ ५२ ॥

पुष्टृतः पृतनापाद् पुरन्दरः पूर्वदिक्पतिः स्वाराद् ।

आखण्डलस्तुराषाद् सुत्रामा गोत्रभित्सुनासीरः ॥ ५३ ॥

शक्रः स्यादुग्रधन्वा च हरिवान्पाकशासनः ।

दिवस्पतिर्विदौजाश्च मरुत्वान्मेघवाहनः ॥ ५४ ॥

a कौडः b शिखिनः c मृक्षमयो d दाक्षायण्यः, दाक्षरायण्यः,
दक्षायण्यः, e सूत्रामा f स्यादुग्रधन्वा g विदोवाहन ।

Indra's wife 3.	इन्द्राणी ¹ पौलोमी ² शची ³ जयन्तश्च ¹ तत्सुतो ज्ञेयः ।	Indra's son.
Indra's city 1.	अमरावती ¹ च ¹ नगरी ¹ नन्दनमुद्यानमिन्द्रस्य ॥ ५५ ॥	Indra's garden 1.
Indra's thunder-bolt 12.	पविरशनिः शतधारं वज्रं कुलिशं च भवति दम्भोलिः । गौभिदुरं व्याधामः स्वसरिन्द्रप्रहरणं तथा शम्बः ॥ ५६ ॥	
Clap of thunder 2.	स्फूर्जयुर्वज्रनिवैषो ¹ वज्रज्वालाऽतिभीः ² स्मृता ।	The flash of lightning 2.
Indra's bow, rain-bow. 3.	ऋजु ¹ रोहितमिच्छति ² बुधाः शक्षरासनम् ³ ॥ ५७ ॥	
A cloud 10.	अन्नमब्दो ¹ घनो ² मेघः ³ स्तनयिलुः ⁴ पयोधरः । घाराघरो ⁷ घूमयोनिर्जीमूतश्च ⁸ बलाहकः ॥ ५८ ॥	
Heavy fall of rain 2.	घारासम्पात ¹ आसारो ² वातास्तं ¹ वारिसीकरः ।	Rain driven by wind 2.
The cloudy day 2.	दुर्दिनं ¹ मेघतिमिरं ² करकः ^{c 1} स्याद्धनोपलः ² ।	Hail 2.
	चलश्वाम्भमाला ^{d 1} च बुधैः कादम्बिनी ² स्मृता ॥ ५९ ॥	A series of clouds 2.
Lightning 10.	शम्पा ¹ चपला ² क्षणिका ³ शतहदा ⁴ ह्रादिनी ⁵ तडिद्विद्युत् ⁶ । सौदमिन्यचिरांशुः ⁸ प्राज्ञरैरावती ⁹ च विज्ञेया ॥ ६० ॥	
Indra's elephant 3.	ऐरावतोऽभ्रमातङ्गः ¹ स ² चैरावण ³ उच्यते ।	
Indra's horse 2.	उच्चैःश्रवास्तु ¹ देवाश्वो ² मातलिः ¹ शक्सारथिः ॥ ६१ ॥	Indra's charioteer 2.
	सप्तार्चिर्वह्निः ¹ शिखी ² हुतवहो ⁴ वैश्वानरोऽनिर्वसु- ⁵ वैत्तिर्वायुसखः ⁸ सितेतरगतिः ¹⁰ स्वाहाप्रियः ^{f 11} पावकः ¹² ।	
Fire 39.	अर्चिष्मान् ¹³ ज्वलनः ¹⁴ कृशानुरनलो ¹⁵ घूमध्वजो ¹⁶ हव्यवाट् ¹⁷ वर्हिज्योतिरुष्वर्दुषश्च ¹⁹ दहनः ²⁰ स्यान्त्तिरभानुः ²¹ शुचिः ²² ॥ ६२ ॥	

a सम्ब शम्बुः, शवुः b घूमज्योति c कर्कस्तु, करका d चरभ्रमाला
e ह्रादिनी, ह्रादिनी f स्वाहापतिः ।

24   25 a कृपीटयोनिर्दमुना: 26   27 कृष्णवत्मर्शिशुश्रुणि: ।
 28   29 विभावसुरपांपितं 30   31 जातवेदास्तनूनपात् ॥ ६३ ॥
 b 32   33 वीतहोत्रो वृहद्भानुराश्रयाशो 34   35 धनञ्जयः ।
 36   37 हिरण्यरेतास्तमोध्नो 38 रोहिताश्वो 39 हुताशनः ॥ ६४ ॥

Flame 14. 1   2   3   4   5   6   7 अर्चिः कीला ज्वाला वर्चस्तेजस्त्विषस्तथा ज्योतिः ।
 8   9   10   11   12   13   14 हेतिद्युतिदीप्तिरुचः शिखाप्रभारश्मयः समानार्थाः ॥ ६५ ॥

Light 3. 1   2   3 स्मृतः प्रकाश आलोक उद्द्योतश्च समास्त्रयः ।

Wife of Agni. c 1   2   1   2 अग्नायी कथ्यते स्वाहा धूम्या स्याद्भूमसंहतिः ॥ ६६ ॥
 1   2   1   Spark 2   1   2 ऊर्मा वाष्पः स्फुलिङ्गश्च कणा जिह्वास्तथार्चिषः ।

Steam, vapour 2. 1   2   1   2 अलातमुलमुकं ज्येयमुल्का ज्वालास्य निर्गता ॥ ६७ ॥

A fire brand. 1   2   3   4   5 भवति हिरण्या कनका रक्ता कृष्णा सुप्रभा चान्या ।

Fuel 6. 6   7 अतिरक्ता बहुरूपेति सप्त सप्तार्चिषो जिह्वाः ॥ ६८ ॥

Ashes 5. 1   2   3   4   5   6 एधस्तपणमिन्धनमधः समिदिधम इत्यभिन्नार्थाः ।

A wood on fire 1   2   3   4   5 भूतिर्भसितं भस्म क्षारं रक्षा च निर्दिष्टा ॥ ६९ ॥

Sylvan fire. 1   2   3 घनवह्निद्वो दावो मेघवह्निरिर्मदः । Flash of lightning 2.
 Forest fire.

Submarine fire 4. 1   2   3 और्वः समुद्रवह्निः स्याद्वाड्वो वडवामुखः ॥ ७० ॥

Name of Pluto, the 1   2   3   4   5 शमनः समवर्ती च प्रेतपतिः पितृपतिश्च कीनाशः ।

God of death 16. 6   7   8   9 वैवस्वतः कृतान्तः कालिन्दीसोदरः कालः ॥ ७१ ॥

10   11   12   13   14 अन्तको धर्मराजश्च यमो दण्डधरो हरिः ।

15   16 दक्षिणाशापतिः सद्भिः श्राद्धदेवश्च कथ्यते ॥ ७२ ॥

a दंमुना, दमना b वीतहोत्रो c आग्नेयो d वडवानलः, वाडवानलः
 e शमवर्ती ।

Evil spirits
or demons 9.

१ २ ३ ४ ५
यातूनि यातुधानाः क्रव्यादा राक्षसाश्च रक्षांसि ।

६ ७ a ८ ९
नक्तऽचरनैर्कृतकौणपास्तथा नैकषेयाः स्युः ॥ ७३ ॥

Name of the god
of the waters and
the regent of the
west 6.

१ २ ३ ४
वरुणं यादसा नाथं पाशपाणि प्रचेतसम् ।

५ ६
जलाधिदेवतं प्राहुः प्रत्यगाशापति बुधाः ॥ ७४ ॥

१ २ ३ ४ ५ ६ ७
पवनः श्वसनो वायुमरुदनिलो मारुतो जगत्प्राणः ;

८ ९ १० ११ b १२
पृष्ठदश्वः पवमानः प्रभञ्जनः स्पर्शनो वातः ॥ ७५ ॥

१३ १४ १५ १६
नभस्वान्मातरिश्वा च समीरश्च समीरणः ।

१७ १८ c १९ २०
सदागतिर्गन्धवहो हरिः प्रोक्तो महाबलः ॥ ७६ ॥ Air, wind 20.

Wind with rain.

d १ २
कङ्कावातः सवृष्टिः स्याद्वात्या वातस्य मण्डली ।

A whirlwind 2.

Fragrance.

१ २ ३ ४ ५
आमोदः स्यात्परिमलः सौरभ्यं च सुगन्धिता ॥ ७७ ॥

६ ७ ८ ९
ऐलविलः पौलस्त्यो वैश्रवणः किन्नरेश्वरो धनदः ।

१० ११ १२ १३
श्रीदः श्रीकण्ठसखो मनुष्यधर्मा धनाध्यक्षः ॥ ७८ ॥

१४ १५ १६ १७ e
उत्तराशापतिर्यक्षः कुवेरो नरवाहनः ।

१८ १९ २० २१
गुह्यको राजराजश्च धनी पुण्यजनेश्वरः ॥ ७९ ॥

Name of Kuber
the treasurer, the
god of wealth 17.

Wealth, riches 15.

१ २ ३ ४ ५ ६ f ७ ८
द्युम्नं द्रव्यं द्रविणं रा: सारं स्वापत्यर्थः स्वम् ।

g ९ १० ११ १२ १३ १४ १५
ऋक्यं पृक्यं वित्तं धनं हिरण्यं च वसु विभवः ॥ ८० ॥

Gold or silver.

१ २
अकुप्यं रूप्यहेमाख्यं कुप्यमन्यद्धनं भवेत् ।

Other than gold
or silver.

Cattle, live stock.

१ २
गोमहिष्यादिकं सर्वं बुधैर्जीवधनं स्मृतम् ॥ ८१ ॥

A deposit, a trust 2.

१ २
निक्षेपः स्यादुपनिधिः कथ्यते शेवधिनिधिः ।

Treasure 2.

An attendant of
Kubera 4.

१ २ ३ ४
किन्नरः स्याल्किम्पुरुषो मयुरश्वमुखस्तथा ॥ ८२ ॥

a नैरतकोपा, नैकृतकोणपा, नैकृतकोणपा b स्पर्शनो वायुः c गववाहो

d क्षम्भावातः क्षम्भानिलः, क्षम्भामरुत् e पुण्यधनेश्वरः f मर्थ g रिक्तं

पृक्यं, ऋक्यं, पित्तं, क्रृच्छं पृच्छं ।

Kubera's garden.	उद्यानं स्याच्चेवरयं विमानं चास्य पुष्पकम् ।	1	Kubera's aeroplane.
Kubera's city.	अलका ¹ नगरी ² ज्ञेया ³ पुत्रस्तु ⁴ नलकूवरः ॥ ८३ ॥	1	Kubera's son.
The architect of the gods 2.	विश्वकृद्विश्वकर्मा ¹ च ² त्वष्टा ³ स्यादेववर्धकिः ।	1	
God's doctors or physicians 4.	नासत्यावश्विनो ¹ दस्त्रो ² प्रोक्तो ³ देवचिकित्सको ॥ ८४ ॥	1 2 3 4	
Name of Gautam Buddha 11.	शौद्धोदनिर्दशबलो ¹ बुद्धः ² शाक्यस्तथागतः ³ सुगतः ⁴ ।	1 2 3 a 4 6	
A Jain saint.	मारजिदद्वयवादी ⁵ समन्तभद्रो ⁶ जिनश्च ⁷ सिद्धार्थः ॥ ८५ ॥	7 8 9 10 c 11	
Misfortune 2.	जिनेन्द्री ¹ वीतरागोऽहन् ² केवली ³ च ⁴ त्रिकालवित् ।	1 2 3 4 5	
Different Devayonis 11.	अलक्ष्मीनिर्ऋतिर्ज्ञेया ¹ नियतिर्विधिरुच्यते ॥ ८६ ॥	1 2	Fate, luck 2.
A nymph of Indra's heaven 7.	यक्षराक्षसगन्धवर्षसिद्धकिन्नरगुह्यकाः ¹	1 2 3 4 5 6	
Contempt.	विद्याधराप्सरोभूतपिशाचा ⁷ देवयोनयः ॥ ८७ ॥	7 8 9 10	
(1) Prurience.	घृताची ¹ मेनका ² रम्भा ³ उर्वशी ⁴ च ⁵ तिलोत्तमा ⁶ ।	1 2 3 4 5 6	
(2) Coquettishness.	सुकेशी ⁶ मञ्जुषोषाद्याः ⁷ कथ्यन्तेऽसरसो ⁸ बुधैः ॥ ८८ ॥	1 2 3 4 5 6	
(3) Affection of indifference.	हेलविलासविब्बोक्लीलाललितविभ्रमाः ¹	d	
(4) Imitation.	स्त्रीणां ² शृङ्गारचेष्टाः ³ स्युहर्विपर्यायवाच्काः ॥ ८९ ॥	7	
(5) Gracefulness of gait.	बाह्यार्थलिम्बनो ⁴ यस्तु ⁵ विकारो ⁶ मानसो ⁷ भवेत् ।	1 2 3 4 5 6	
(6) Flurry.	स भावः ¹ कथ्यते ² सद्ग्रिस्तस्योत्कर्षो ³ रसः ⁴ स्मृतः ⁵ ॥ ९० ॥	c 1	
(7) Feminine action, emotion.	रतिर्हासश्च ¹ शोकश्च ² क्रोधोत्साही ³ भयं ⁴ तथा ⁵ ।	1 2 3 4 5 6 f	
(1) Love (2) Laughter (3) Grief (4) Anger (5) Effort (6) Fear (7) Disgust (8) Wonder (9) Quietness.	जुगुप्साविस्मयशमाः ⁷ स्थायिभावाः ⁸ प्रकीर्तिताः ⁹ ॥ ९१ ॥	1 2 3 4 5 6	Nine 'rasas' used in drama
1. Emotion of love, Erotic. 2. The emotion of laughter. Comic. 3. The emotion of pathos or tender grief. Pathetic. 4. The emotion of anger. Furious.	शृङ्गारहस्यकरुणा ¹ रोद्रवीरभयानकाः ² ।	7 8 9	5. The emotion of heroism, heroic. 6. The emotion of fear or terror. 7. Odious, the emotion of disgust. 8. Marvellous, the emotion of wonder or admiration. 9. Pacific.
	दीभत्साद्गृतशान्ताश्च ³ नव नाटये ⁴ रसाः ⁵ स्मृताः ⁶ ॥ ९२ ॥		
	a बुधः b सुमन्तभद्रो c तुल्यार्थः d शृङ्गारचेष्टाः स्युः शृङ्गारचेष्टा च e स्वभावः भावकः f समाः ।		

Singing, song 2.	गीतं १ गानमिति २ प्रोक्तं १ वाद्यमातोद्यमिष्यते ।	A musical instrument 2.
Dancing 3.	नृत्यं १ तु २ ताण्डवं ३ लास्यं त्रितयं नाटयमुच्यते ॥ १३ ॥	
Measure, musical time 2.	तालः १ कालक्रियामानं २ लयः १ साम्यमुदाहतम् ।	Equal time of music and dancing 2.
Gesticulation 2	अङ्गहारोऽङ्गविक्षेपः १ सूच्योऽर्थोऽभिनयः २ स्मृतः ॥ १४ ॥ प्रेक्षार्थं गीतवाद्यं तु सङ्गीतमधिभीयते ।	
	आदावेव तु यन्नाटयं १ पूर्वरङ्गः २ स उच्यते ॥ १५ ॥	Prelude to drama.
A flute.	प्रोक्ता १ घोषवती २ वीणा ३ विपञ्ची ४ परिवादिनी ।	
	वल्लकी ५ चेति १ तद्वेदास्तन्त्रीभेदसमुद्भवाः ॥ १६ ॥	
A stage, a dancing place 2.	रङ्गः १ स्यान्नर्तनस्थानं २ मृदङ्गो ३ मुरजः ४ स्मृतः ।	A small drum 2.
A drum 4.	आनकः १ पटहो २ ज्ञेयो ३ डिण्डमः ४ पणवस्तथा ॥ १७ ॥	
The bow of a lute, a drum stick 2.	कोणो १ वादनदण्डः २ स्याद्भूरी ३ दुन्दुभिरिष्यते ।	A large kettle-drum.
The queen 2.	नाटये १ राजी २ स्मृता ३ देवी ४ कुमारो ५ भर्तृदारकः ॥ १८ ॥	The heir-apparent, the prince.
A learned man.	भाव १ इत्युच्यते २ विद्वान् ३ भावुको ४ भगिनीपतिः ।	Sister's husband 2.
A father 2.	आवुकस्तु १ पिता २ ज्ञेय ३ आर्यो ४ मारिष ५ उच्यते ॥ १९ ॥ d × x x x x x x	A venerable person.
	a मुच्यते b कालः क्रियामानं c भद्रदारकः, भट्टदारक	
	d × श्रीरागो वसन्तस्य पञ्चमो भैरवस्तथा ।	
	मेवरागस्तु विजेयो षष्ठो नटनरायणः ॥ १ ॥	
	गौडी कोलाहलां धारी द्रविडी मालवकौशिका ।	
	षष्ठीस्याद्वेवगान्धारा श्रीरागा च विनिमिता ॥ २ ॥	
	आदोला कौशिकी चैव तथा पटमञ्जरी ।	
	गुडकुरी चैव देशाख्या रामकरी वसन्तजा ॥ ३ ॥	
	शिंगुणा स्तम्भतीर्थी च आभेरी ककुभा तथा ।	
	वियराडी तथा चेरी षडेताः पञ्चमे मताः ॥ ४ ॥	
	भैरवी गूर्जरी चैव भाषा वेलाउली तथा ।	
	कणाटी रक्तहंसा च षडेताः भैरवे मताः ॥ ५ ॥	
	वङ्गुला मयुरा चैव कामोदा चोषसाटिका ।	
	देवगिरी च देवाला षडेताः मेघरामजा ॥ ६ ॥	
	त्रोटकी मोटकी चैव दुविनिष्टु विराटिका ।	
	मल्लारी सैधवी चैव एता नटनरायणे ॥ ७ ॥	

5 Region, quarter.

1 The regent of the east, Indra. 2 The regent of south-east, fire 3 The regent of the south, Pluto.

East, belonging to Indra.

West, belonging to Varuna.

Intermediate quarters.

Above 3.

Eastern.

Western.

Time 3.

Day and night 1.

Day 7.

A period of 3 hours 1.

1 2 3 4 5
आशा: कुभः काष्ठा हरितश्च दिशः समाख्याताः ।

1 2 3 4 5 6 7 8
इन्द्रानलयमनैर्हतवरुणमरुद्वनदरुद्रदिक्पालाः ॥१००॥

4 The regent of south-west, Neptune. 5 The regent of the west, Varuna. 6 The regent of the north-west, Marut. 7 The regent of the north, Kubera.

1 2 3 1 2 3
ऐन्द्री पूर्वा प्राची याम्या दिग्दक्षिणा तथाऽवाची ।

1 2 3 1 2 3
स्याद्वारुणी प्रतीची कौवेरी चोत्तरोदीची ॥१०१॥

1 2 3 2 3 a
अन्तराला दिशश्चात्या विदिशः प्रदिशः स्मृताः ।

1 2 3 1 2 3
उपरिष्टादुपर्यूध्वं तथाधस्तादवाग्धः ॥१०२॥

1 2 3 1 2
प्रूचीनं प्राक् स्मृतं प्राज्ञरुदीचीनमुदक् तथा ।

1 2 3 2 1 2
प्रत्यक् चैव प्रतीचीनमपाचीनमपागिति ॥१०३॥

1 2 3 b 4 5
ऐरावतः पुण्डरीकः कुमुदाऽज्जनवामनाः ।

1 Indra's elephant placed at the east quarter. 2 Agni's elephant placed at the south-east quarter. 3 Pluto's elephant placed at the south-west quarter. 4 Nairit's elephant placed at the south-quarter. 5 Neptune's elephant placed at the west quarter.

6 7 8
पुष्पदन्तः सार्वभौमः सुप्रतीकश्च दिग्गजाः ॥१०४॥

6 Wind's elephant placed at the north-west quarter. 7 Kubera's elephant placed at the north-quarter. 8 Shiva's elephant placed at the north-east quarter.

1 2 3 1
दिष्टः कालस्तथानेहास्तद्वेदाः स्युः कलादयः ।

1 2 3 4 5 6 7
अहोरात्रं च विद्वद्धिः कथ्यते षष्ठिनाडिकम् ॥१०५॥

1 2 3 4 5 6 7
दिवसो दिवा दिनं द्युः प्रोक्तमहर्वसिरस्तथा घस्तः ।

1 2 3 4 5 6 7
प्रहरो यामः सन्ध्ये रजनीदिनयोः प्रवेशनिष्कासौ ॥१०६॥

1 2 3
तमी तमिक्षा कथिता तमस्विनी ,
4 5 6
विभावरी नक्तमुखा च शर्वरी ।

8 The regent of the north-east, Shiva.

South, belonging to Pluto (Yama).

North, belonging to Kubera.

Below, down, down-wards 3.

Northern 2.

Southern.

A measure of time.

Twilight 2.

a प्रदिशस्तथा, b कुमुदोऽज्जनवामनौ c निष्काशौ ।

७   ८   ९   १०   ११   १२   १३   १४
 क्षपा त्रियामा क्षणदा निशीथिनी ,
 निशा च दोषा रजनी च यामिनी ॥१०७॥

१५   १६   १७   १८
 वसतिर्वासितेयी च श्यामा रात्रिश्च कथ्यते ।

Night 18.

१   २   ३
 गणरात्रो निशा बहूच्छिचररात्रस्ततः परम् ॥१०८॥

The first hour
after sunset 2.

In the evening 2.

१   २   ३   ४   ५
 सायं दिवावसानं स्यात्प्रदोषो रजनीमुखम् ।

Mid-night 3.

१   २   ३
 निशीथो मध्यमा रात्रिः प्रोक्ता सा च महानिशा ॥१०९॥

१   २   ३   ४   ५
 अवतमसमन्धतमसं संतमसं ध्वान्तमन्धकारं च ।

६   ७   ८   ९   १०
 तिमिरं तमस्तमिक्षां तमिलमिच्छन्ति भूछायाम् ॥११०॥

Dawn, morning,
day-break 10.

१   २   ३   ४   ५   ६
 कल्यमुषः प्रत्यूषं प्रगे प्रभातं भवेद्विभातं च ।

७   ८   ९   १०
 दिवसमुखं गोसर्गः प्रातर्व्युष्टं च निदिष्टम् ॥१११॥

First moonlit night.

१   २   ३   ४   ५   ६
 शशिनि सिनीबाली स्यादृष्टे नष्टे कुहूरमावास्या ।

The new-moon 2.

१   २   ३   ४   ५   ६
 अनुमतिरूने राका सम्पूर्णे पूर्णमासी च ॥११२॥

Full-moon day.

A Month.

१   २   ३   ४   ५   ६
 त्रिशदहोरात्रः स्यान्मासस्ताम्यामृत्वसन्ताच्याः ।

Season, 1 spring,

2 summer,
3 rainy,

२   ३   ४   ५   ६
 ग्रीष्मः प्रावृद् शरदा हेमन्तः शिशिर इति ते षट् ॥११३॥

Names of months
and seasons be-
ginning with spring.

^e चैत्रादिमासा मधुमाघवौ द्वौ ,

ततः परं शुक्लशुची क्रमेण ।

नभोनभस्यौ कथिताविषोर्जौ ,

सहस्रहस्यौ च तपस्तपस्यौ ॥११४॥

मासेन मनुष्याणां पित्र्यमहोरात्रमेकमिच्छन्ति ।

Measurement of
time in human
& divine.

अब्देन तु देवानां ब्राह्मं देवयुगसहस्राम्याम् ॥११५॥

a तिमिला, तमिला   b गोत्सर्गः   c शशिना   d शरदे
 शरदो   e चैत्रादिमासौ   f ब्राह्मणः ।

Year 6.	1 2 3 4 5 a 6	हायनाब्दशरद्वर्षसंवत्सरसमाः	समाः ।
Summer 2.	1 2 3 4 5	निदाधः कथ्यते ग्रीष्मो वर्षः प्रावृट् तपात्ययः ॥११६॥	Rainy season.
The periodical destruction of the universe 9.	1 2 3 4 5 6 7 8 9	संवर्तः परिवर्तः क्षयो युगान्तो जगद्विनाशश्च ।	
The immediate result of actions 2.	b 1 2 2 1 2	कल्पान्तः समसुप्तिः संहारः स्यान्महाप्रलयः ॥११७॥	The future result of action 2.
Present time 2.	1 2 1 2	सान्दूषिकं फलं सद्य उदकं फलमुत्तरम् ।	future time 2.
	तत्कालं तु तदात्वं स्यादुत्तरः काल आयतिः ॥११८॥		
	दितिरदितिर्दनुकद्रूनिकषाविनताश्च मातरः प्रोक्ता ।		
	दैत्यसुरदानबोरगपिशिताशनपक्षिराजानाम् ॥११९॥		
दिति Mother of दैत्य (Demons)	कदू Mother of उरग (Snakes, Serpents)		
अदिति " " सुर (Gods)	निकण्ठ " " पिशाच (Ghost, eaters of raw flesh)		
दनु " " दानव (Devils)	विनता " " पक्षिराज (Garuda, the mount of Vishnu)		
The sun and the moon.	चन्द्राकर्विकवाक्येन 1 2 पुष्पदन्ती 2 3 प्रकीर्तितो 4		
Man and his wife 3.	जायापती 1 च विद्वद्विर्जम्पती 2 दम्पती 3 तथा 4 ॥१२०॥	Husband and wife	
Heaven and earth 4.	द्यावाभूमी 1 च रोदस्यौ 2 रोदसी 3 रोदसीति 4 च 5		
Food or clothing 2.	कशिषुर्भोजनाच्छादावौशीरं 1 2 3 4 5 6 शयनासने ॥१२१॥	Couch or chair	
Joy, delight, gay, happiness 13.	f 1 इवः 2 श्रेयसं 3 स्यात्कल्याणं 4 श्वोवसीयं 5 शिवं 6 शुभम् 7 ॥१२२॥		
	भविकं 8 भावुकं 9 श्रेयो 10 भव्यं 11 भद्रं 12 च 13 मञ्जलम् ॥१२३॥	Auspicious 11.	
	i 1 प्रमोदप्रमदौ 2 हर्षः 3 श्रीतिरुक्तर्ष 4 उद्धवः 5 ॥१२४॥		
Salvation, eternal emancipation, final beatitude 11.	सम्मदो 7 मुत्थानन्दः 8 शर्म 9 जोषं 10 च 11 शं 12 सुखम् 13 ॥१२५॥		
	कैवल्यं 1 निर्वाणं 2 निःश्रेयसम्मुतमक्षरं 3 4 5 6 ब्रह्म 7 ॥१२६॥		
	अपुनर्भवोऽप्यवर्गो 8 9 j 10 मुक्तिर्मोक्षो 11 महानन्दः 12 ॥१२७॥		

a संवत्सरसमयाः b संसृष्टिकं, संसृष्टकं c निषषाश्चननताश्च
d पुष्पवन्ती e द्यावाभूम्यी f स्वश्रेयसं, श्वोवशीयं, ज्वा:श्रेय, ज्वोवशीयं,
ज्वश्रेयं g द्योवशीयं h भावकं i प्रमोदः प्रमदो j मुक्तिर्मोक्षा ।

Eternal, everlasting 5.

Righteousness, virtue 5.

Fate, luck, destiny 4

A portent, foreboding evil omen, even omen 7.

Worship 3.

Deep or profound meditation 3.

Diligent service.

Reflection image 11.

Brass or iron image.

The universe 4.

Ambrosia, nectar 4.

Life, creature 5.

The soul 3.

सनातनं भ्रुवं नित्यं शाश्वतं स्यादनस्वरम् ।

धर्मः पुण्यं वृषः श्रेयः सुकृतं च समं स्मृतम् ॥१२५॥

इष्टानिष्टफलं प्राज्ञः स्मृतं दैवभयानयम् ।

भागधेयं तथा भाग्यं विपाको भवितव्यता ॥१२६॥

उपलिङ्गमरिष्टं स्यादुपसर्गं उपद्रवस्तथोत्पातः ।

ईतिरजन्यं च बुधैर्डमरो डिम्बश्च विप्लवः कथितः ॥१२७॥

अचर्चा पूजा सपर्या स्यादुपहारो बलिः स्मृतः ।

प्रणिधानं समाधानं समाधिश्च समाहृत्यः ॥१२८॥

वरिवस्या परिचर्या शुश्रूषोपासना परीष्ठिः स्यात् ।

सेवा भवितव्यपास्तिः प्रसादनाराधनोपचाराश्च ॥१२९॥

प्रतिबिम्बं प्रतिरूपं प्रतिमानं प्रतिकृतिं प्रतिच्छन्दम् ।

प्रतिकायं च प्रतिनिधिमाहः प्रतियातनां प्रतिच्छायाम् ॥१३०॥

अचर्चा तु प्रतिमा प्रोक्ता हरिणी स्याद्विरणमयी ।

अन्यलोहमयी प्राज्ञः सूर्यो स्थूणा च कथ्यते ॥१३१॥

शुचिर्मध्यं पवित्रं च पुण्यं पावनमुच्यते ।

विमलं विशदं वीध्यमुज्ज्वलं स्यादनाविलम् ॥१३२॥

भुवनं विष्टपं लोको जगदेकार्थवाचकाः ।

अमृतं त्रिदशाहारः सुधा पीयूषमुच्यते ॥१३३॥

असबो जीवितं प्राणा जीवो जीवा च कथ्यते ।

क्षेत्रज्ञः पुरुषो ह्यात्मा संसारी चेतनो मतः ॥१३४॥

Good luck, bad luck.

A scuffle or turmoil 3.

Present, gift 2.

A gold image 1.

Holy, pure 10.

A sentient being 2.

a स्यादनुस्वरम्, स्यादनस्वरम् b दैवभयानयम्, दैवभयायनम्,

c डिम्बश्च, डिम्बश्च d पासनं e प्रसाधना f प्रतिकृतं g प्रतियातना,

प्रतिच्छायम् h हिरण्यी स्याद्विरणायां i पीयूष उच्यते ।

The five trees of
the heaven.

The Meru
mountain 2.

The mountain
Sumeru or Meru 7.

The sky 15.

मन्दारपारिजातकहरिचन्दनकल्पवृक्षसन्तानाः ।
 पञ्चते सुरतरबो मेरुः सुरपर्वतो ज्ञेयः ॥१३५॥
 शककीडाचलो मेरुः सुमेरुहंमपर्वतः ।
 रत्नसानुरिति रूपातो हेमाद्रिस्त्रिदशालयः ॥१३६॥
 नभो मरुदत्तम् वियद्विहाय—
 स्तारापथः पुष्करमन्तरिक्षम् ।

व्योमाम्बरं विष्णुपदं च खं द्यौ—
 विहायसा स्यादगग्नं तथा द्युः ॥१३७॥

Sound, noise 8.

Speaking, speech,
saying 4.

An uproar 4.

Unconnected
speech 2.

Higher 2.

Shrill inarticulate.

Pleasing.

Indistinct 2.

Spoken rapidly 2.

Sputtered 2.

Significative alter-
ation of voice 1.

Consisting of
compound words.

ह्रादो नादः शब्दः स्वानो घ्वानः स्वरो रबो घोषः ।

अभिधानव्याहारोदीरणकथनादयस्तु तद्वेदाः ॥१३८॥

कोलाह्लः कलकलस्तुमुलो व्याकुलो रवः ।

उच्चावचमिति प्रोक्तमनिबद्धं तु यद्वचः ॥१३९॥

उच्चेस्तरो घ्वनिस्तारो मन्द्रो गम्भीर उच्यते ।

कलश मधुरोऽव्यक्तो विकुष्टो निष्ठुरो मतः ॥१४०॥

सान्त्वं स्यान्मधुरं वाक्यं प्रियं सत्यं च सूनूतम् ।

रूपातं मिलष्टमविस्पष्टमबद्धं वियुतार्थकम् ॥१४१॥

तूर्णोदितं निरस्तं स्याद् ग्रस्तं लुप्तपदं स्मृतम् ।

अम्बूकृतं सनिष्ठीवं ग्राम्यमश्लीलमुच्यते ॥१४२॥

भिन्नकण्ठो घ्वनिर्धारः काकुरित्यभिधीयते ।

समासप्रायमाख्यातं पदजातं च तण्डकम् ॥१४३॥

a भीमादि, धीमद्भि b दयश्च c भिवद्धं च d उच्चैः

स्वरो e श्लीलमिष्यते ।

A period contain-
ing many com-
pound words.

		1 2 3 4 5 6		
True, correct 6.	ऋतं सत्यं समीचीनं सम्यक् तथं यथातथम् ।			
Lie, falsehood 5.	अलीकं वितथं मिथ्या मृषा स्यादनूतं तथा ॥१४४॥	1 2 3 4 5		
Praise 10.	अर्थवादः प्रशंसा च स्तोत्रमीडा स्तुतिर्नुतिः ।	1 2 3 4 5 6		
	विकल्पनं स्तवः श्लाघा वर्णना च निगद्यते ॥१४५॥	1 2 3 4 5 6		
Pleasing discourse ² .	चटु चाटु प्रियं वाक्यं हृद्यार्थं हृदयज्ञमम् ।	1 2 3 4 5 6	Congenial 2.	
News, tidings 4.	वार्तादेन्तः प्रवृत्तिश्च वृत्तान्तश्च समाः स्मृताः ॥१४६॥	1 2 3 4		
Legend 2.	अनादिवार्ता हैतिह्यं किवदन्ती जनश्रुतिः ।	1 2 b 3 4 5 6	Rumour 4.	
	कौलीनं जनवादः स्याद्विग्रानं वचनीयता ॥१४७॥	1 2 3 4 5 6	III report, defamation 2.	
Censure, blame, obloquy, taunt, reproach 8.	अपवाद उपक्रोशो निर्वादावर्णवादपरिवादाः ।	1 2 3 4 5 6		
	एकार्थः कथन्ते गर्हा निन्दा जुगुप्सा च ॥१४८॥	1 2 3 4 5 6 7 8		
Curse 5.	शाप आक्रोश आक्षेपः क्षारणा स्याद्विरुक्षणम् ।	1 2 c 3 4 5 6 7 8		
Exaggerating with latent irony 3.	स्मृताः सोलुण्ठसोत्प्रास सोपहासाः समास्त्रयः ॥१४९॥	1 2 3 4 5 6 7 8		
Tautology and repetition 2.	अनुलापो मुहुर्भाषा प्रलापोऽनर्थकं वचः ।	1 2 3 4 5 6 7 8	Senseless talk 2.	
An outcry.	काक्वा वर्णनमुल्लापः संलापो भाषणं मिथः ॥१५०॥	1 2 3 4 5 6 7 8	Conversation 2.	
The rustling of dry leaves.	मर्मरः शुष्कपर्णानां विस्फारो धनुषां ध्वनिः ।	1 2 3 4 5 6 7 8	The twang of a bow-string	
The roaring of elephant.	वृंहितं वारणानां च हेषा हेषा च वाजिनाम् ॥१५१॥	1 2 3 4 5 6 7 8	The neighing of horses 2.	
Name 6.	आख्या सज्जाभिधाह्वानं नामधेयं च नाम च ।	1 2 3 4 5 6 7 8		
A tale, a legend 3.	आख्यायिका कथाख्यानं प्रह्लीका प्रहेलिका ॥१५२॥	1 2 3 4 5 6 7 8	A riddle 2.	
Repeating twice or thrice.	विदुराम्रेडितं प्राज्ञा द्विस्त्रिव्यहरणं च यत् ।	1 2 3 4 5 6 7 8		
Praise fame 5.	कीर्तिः इलोको यशोऽभिख्यासमाख्यास्तुल्यलक्षणाः ॥१५३॥	1 2 3 4 5 6 7 8		

a कविकल्पनं च b हौतिह्यं, हैतिह्यं, ढचीतिह्यं c आक्षेप-
आक्षेपकोशः, शाप आऽकाशः, आपत्रश्चाक्रीश आक्षेपः d सोत्प्राशोप-
हासाः, सोत्प्रासः सोपहासाः e प्रबलिका f द्वित्रिव्या ।

A question 2.

प्रश्नः १ स्यादनुयोगः २ पर्यनुयोगो १ भवेदुपालमभः । २

Reproach 2.

Calling 3.

आकारणमा १ ह्वानं २ कथयन्त्यभिमन्त्रणं ३ प्राज्ञाः ॥१५४॥

Venerable.

तत्रभवान् १ भगवानिति शब्दो २ वृद्धैः प्रयुज्यते पूज्यै ।

A title added to
names by way
of respect.

पादा इति नामान्ते १ देवो २ भट्टारको वापि ॥१५५॥

इति श्रीभट्टहलयुधकृतायामभिधानरत्नमालायां
स्वर्गकाण्डं प्रथमं समाप्तम् ॥ १ ॥

a आकरण ।